

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΑΚΗΣ

Η ΠΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ
ΦΑΛΑΙΣΙΑ - ΑΡΚΑΔΙΑΣ
(ΜΥΛΟΙ, ΝΕΡΟΤΡΙΒΕΣ ΚΑΙ ΛΙΤΡΙΒΕΙΑ)

ΕΝΩΣΗ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
ΦΑΛΑΙΣΙΩΤΩΝ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2008

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΑΚΗΣ

**Η ΠΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ
ΦΑΛΑΙΣΙΑ - ΑΡΚΑΔΙΑΣ
(ΜΥΛΟΙ, ΝΕΡΟΤΡΙΒΕΣ ΚΑΙ ΛΙΤΡΙΒΕΙΑ)**

**ΕΝΩΣΗ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
ΦΑΛΑΙΣΙΩΤΩΝ ΑΡΚΑΔΙΑΣ**

ΑΘΗΝΑ 2008

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΑΚΗΣ

ΣΤΟΥΣ ΑΠΑΝΤΑΧΟΥ ΒΙΟΠΑΛΑΙΣΤΕΣ ΦΑΛΑΙΣΙΩΤΕΣ

**ΕΝΩΣΗ ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ
ΦΑΛΑΙΣΙΩΤΩΝ ΑΡΚΑΔΙΑΣ**

ΑΘΗΝΑ 2008

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
ΜΕΡΟΣ Α' • ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΜΥΛΩΝ.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 • Ο ΧΕΙΡΟΜΥΛΟΣ.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 • Ο ΜΥΛΟΣ (ΥΔΡΟΜΥΛΟΣ-ΝΕΡΟΜΥΛΟΣ).....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 • ΟΙ ΜΥΛΟΤΟΠΟΙ	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 • ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ ΤΟΥ ΜΥΛΟΥ	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 • ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΕΞΑΡΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΥΛΟΥ.....	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 • ΕΝΑΡΞΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΜΥΛΟΥ.....	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 • Ο ΜΥΛΩΝΑΣ - Η ΜΥΛΩΝΟΥ - Ο ΜΥΛΩΘΡΟΣ	30
ΜΕΡΟΣ Β'	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 • ΟΙ ΜΥΛΟΙ ΑΝΑ ΦΑΛΑΙΣΙΩΤΙΚΟ ΧΩΡΙΟ (ΚΑΤΑ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ)	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 • ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΕΡΙ ΜΥΛΩΝ ΚΑΙ ΜΥΛΩΝΑΔΩΝ	109
ΜΕΡΟΣ Γ' • ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΝΕΡΟΤΡΙΒΩΝ.....	113
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 • Η ΝΕΡΟΤΡΙΒΗ	116
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 • ΕΙΔΗ ΝΕΡΟΤΡΙΒΩΝ	117
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 • Ο ΝΕΡΟΤΡΙΒΙΑΡΗΣ.....	118
ΜΕΡΟΣ Δ' • ΟΙ ΝΕΡΟΤΡΙΒΕΣ ΑΝΑ ΦΑΛΑΙΣΙΩΤΙΚΟ ΧΩΡΙΟ (ΚΑΤΑ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ)	121
ΜΕΡΟΣ Ε' • ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΛΙΤΡΙΒΕΙΩΝ	125
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 • ΤΑ ΕΙΔΗ ΛΙΤΡΙΒΕΙΩΝ	127
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 • ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ ΤΟΥ ΛΙΤΡΙΒΕΙΟΥ	128
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 • Ο ΧΩΡΟΣ ΤΟΥ ΛΙΘΑΡΙΟΥ (ΑΝΘΡΩΠΟΚΙΝΗΤΑ - ΖΩΟΚΙΝΗΤΑ - ΥΔΡΟΚΙΝΗΤΑ)	129
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 • Ο ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΜΗΧΑΝΗΣ (Η ΒΑΣΗ - Η ΜΗΧΑΝΗ ΣΥΜΠΙΕΣΕΩΣ, ΣΤΥΨΙΜΑΤΟΣ)	135
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 • Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΟΥ ΣΤΥΨΙΜΑΤΟΣ	141
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 • ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΚΙΝΗΤΑ.....	145
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 • ΗΛΕΚΤΡΟΚΙΝΗΤΑ (Α, Β, Γ ΓΕΝΙΑΣ)	146
ΜΕΡΟΣ ΣΤ'	149
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 • ΤΑ ΛΙΤΡΙΒΕΙΑ ΑΝΑ ΦΑΛΑΙΣΙΩΤΙΚΟ ΧΩΡΙΟ (ΚΑΤΑ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ)	150
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 • ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΕΡΙ ΛΙΤΡΙΒΑΡΗΔΩΝ ΚΑΙ ΛΙΤΡΙΒΙΑΡΑΙΩΝ κ.λ.π.	163
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	169

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εκείνο που μας έσπρωξε να αποπειραθούμε αυτή την έκδοση, είναι η πικρή διαπίστωση ότι ένα κομμάτι του λαϊκού μας πολιτισμού, σιγά σιγά χάνεται μέσα στη γενικότερη τεχνολογική καταιγίδα. Πρόκειται για τους νερόμυλους, νεροτριβές και ελαιοτριβέα, στα οποία αποτυπώθηκε το μεράκι και η καλαισθησία των προγόνων μας, και ταυτόχρονα αποτέλεσαν αυθεντικά λαϊκά δημιουργήματα τα οποία ήταν για δεκαετίες άρρηκτα συνδεδεμένο με την οικονομική, την κοινωνική και πολιτιστική ζωή του λαού μας.

Ευγνωμοσύνη οφείλουμε στον Αθανάσιο Χριστοφιλάκη από τους Γιανναίους, ο οποίος μετά από πολύμηνη προσπάθεια συλλογής των στοιχείων, δημιούργησε το σχετικό αρχείο προσφέροντάς το αφιλοκερδώς στην Ένωση και στο οποίο έχει βασιστεί το παρόν έργο.

Ο συγγραφέας είναι ευαίσθητος, πατριώτης, πολυγραφότατος και λάτρης της ελληνικής παράδοσης και του λαϊκού πολιτισμού.

Οι πετρόμυλοι, οι χειρόμυλοι και στη συνέχεια οι υδρόμυλοι στιγμάτισαν την καθημερινότητα των ανθρώπων για μεγάλο διάστημα και στη συνέχεια συμπληρώθηκαν από νεροτριβές και ελαιοτριβέα. «.... Το μονότονο τραγούδι του ποταμού, το πάλεμα του υγρού στοιχείου, ο απόηχος της φτερωτής του μύλου και το αποτέλεσμα, αποτελούσαν κρίκο στο κύκλωμα παραγωγής του ψωμιού, της επιβίωσης». Ήταν ένα μέτρο της σοδειάς, της ευφορίας της γης. Τώρα η «δέστη» χάθηκε, τ' αυλάκι στέγνωσε, η πέτρα δεν γυρίζει. Οι τοίχοι είναι τώρα σκεπασμένοι με θάμνους, βάτα και κισσούς. Παραμένει η ανάμνηση, φυλαχτό από το μύλο της ζωής, εκείνης της ζωής. Ο μύλος πληγείστων δεν αλέθει πια. Ο ίσκιος του μυλωνά δεν περιμένει να ξεφορτώσει το γέννημα, να το ρίξει στην πέτρα, να το κάνει αλεύρι. Τώρα πια ξεχάστηκε η μυλωνόπιτα, η σταχτοκουλούρα – το κολατσιό με τις ελιές και το τυρί.

Οι λίγοι εναπομείναντες χειρόμυλοι, βρίσκονται στα μουσεία, ενώ μύλοι και νεροτριβές στις ρεματιές έχουν καταντήσει λιθοσωροί.

Ελάχιστοι νερόμυλοι διατηρούνται σήμερα. Είναι συγκινητική η προσπάθεια πολλών Φαλαισιωτών να αναπλάσουν τους νερόμυλους της περιοχής τους, προκειμένου να διασώσουν τα θαυμαστά μνημεία της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην προβιομηχανική Φαλαισία.

Την παρούσα έκδοση την αφιερώνουμε σε όλους τους βιοπαλαιιστές Φαλαισιώτες, γονείς, παππούδες και προγόνους μας.

Η ένωσή μας είναι και θα παραμείνει πιστή στην προσπάθεια για την διατήρηση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Διακαής πόθος της ένωσής μας είναι να αποτελεί τον συνδετικό κρίκο των νεώτερων γενεών με τις προηγούμενες.

Η ιστορική αυτή συνέχεια είναι το καλύτερο εφαλτήριο, που μαζί με την υπεύθυνη συλλογική δράση θα βοηθήσει την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη του τόπου μας.

Για το Διοικητικό Συμβούλιο

Ο Πρόεδρος της Ένωσης
Ευστάθιος Νικ. Γιαννακόπουλος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Φιλοί/ες αναγνώστες/τριες, στην παρούσα εργασία αναπτύσσεται το θέμα: Οι Μύλοι, οι Νεροτριβές και τα Λιτριβειά κατά τους παρελθόντες αιώνες έως και σήμερα στον ελλαδικό χώρο και όχι μόνον, ειδικότερα όμως στα χωριά της Φαλαισίας - Αρκαδίας.(Η Φαλαισία είναι Δήμος και καλύπτει το Νότιο Τμήμα της επαρχίας Μεγαλοπόλεως).

Ακολούθως πρόκειται να καταβληθεί προσπάθεια εξετάσεως - αξιολογήσεως αυτών των κτιρίων ως ανθρωπίνων δημιουργημάτων αφ' ενός και αφ' ετέρου της προσφοράς τους στον άνθρωπο ως επιχειρήσεων.

Πρόθεσή μας είναι να τιμήσωμε τους προγόνους μας οι οποίοι κατασκεύασαν και διατήρησαν αυτά τα κτίρια - επιχειρήσεις επί πολλούς αιώνες και εξυπηρέτησαν βασικές βιοτικές ανάγκες πολλών ανθρώπων και επί πολλές γενεές.

Επιχειρούμε να υπενθυμίσωμε στους μεγαλύτερους και να πληροφορήσωμε τους νεότερους ότι αυτά τα κτίρια είναι αυθεντικά λαϊκά έργα των προβιομηχανικών κοινωνιών, κατασκευασμένα κατά τρόπο απλοϊκό και συγχρόνως πολύ λειτουργικό ώστε να εξυπηρετούν απόλυτα τις ανάγκες των εκάστοτε χρηστών τους.

Θεωρείται πιθανόν έως βέβαιον κάποιοι από τους κατασκευαστές τους να μη γνώριζαν ανάγνωση και γραφή, πρέπει όμως να διέθεταν πνευματική οξυδέρκεια και σε συνδυασμό με τις ανάγκες επιβιώσεως των ιδίων και των οικογενειών τους εδημιούργησαν με τα χέρια τους την αρχιτεκτονική της εποχής τους.

Η αρχιτεκτονική αυτή ήταν και παραμένει αξιόλογη μέχρι σήμερα αφού γίνεται σεβαστή από σύγχρονους ειδικούς επιστήμονες ως: αρχιτέκτονες, μηχανικούς κ.λ.π. αλλά και από επιχειρηματίες οι οποίοι σε πολλά μέρη της χώρας μας αγοράζουν ή ενοικιάζουν κυρίως κτίρια παλαιών μύλων τα οποία επισκευάζουν και τα χρησιμοποιούν ως επιχειρήσεις, ταβέρνες, εξοχικές κατοικίες κ.λ.π.

Με τα ανωτέρω επιβεβαιώνεται ότι αυτά τα κτίρια είναι δημιουργήματα του λαϊκού πολιτισμού των προγόνων μας οπότε δεν έχουμε μόνο δικαίωμα αλλά και ηθική υποχρέωση να καταγράψωμε δύσα στοιχεία συγκεντρώθηκαν ώστε να διατηρηθούν και να παραδοθούν στις επόμενες γενεές πριν αυτά, από την εγκατάλειψη και τη φθορά του χρόνου, καταστραφούν ολοσχερώς.

Τα κτίρια αυτά ως επιχειρήσεις στους αιώνες της ακμής τους αποτελούσαν σοβαρά περιουσιακά στοιχεία για τους εκάστοτε ιδιοκτήτες τους και συνέβαλαν ουσιαστικά στην επιβίωση του πληθυσμού της υπαίθρου.

Αρχικά λειτουργούσαν με τη μυϊκή δύναμη των ανθρώπων και σταδιακά με τη μυϊκή δύναμη των ζώων, τη δύναμη πτώσεως του νερού, τη δύναμη του ανέμου και από τις πρώτες 10ετίες του 20ου αιώνα σε μερικά έκαναν χρήση του πετρελαίου και αργότερα του ηλεκτρισμού.

Η ακμή τους ως επιχειρήσεων διατηρήθηκε μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα αλλά κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου και μετά από αυτόν, στην προσπάθεια ενισχύσεως των οπλοστάσιων των αντιμαχόμενων πολιτικοστρατιωτικών συνασπισμών, ανεπτύχθησαν πολλές νέες τεχνολογίες οι οποίες προκάλεσαν την αποκληθείσα τεχνολογική επανάσταση. Η παραγωγή πολλών νέων προϊόντων αλλά και κάποιων παλαιών σε μεγάλες ποικιλίες και ποσότητες, μάλιστα και της μίας χρήσεως, σε τιμές προσιτές σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, έσπρωξαν στο περιθώριο ή εξα-

φάνισαν τελείως πολλά δημιουργήματα της πολιτιστικής κληρονομιάς των λαών και του τόπου μας, συνέβαλαν στη μαζική μετανάστευση των πληθυσμών της υπαίθρου προς τα αστικά κέντρα και την αλλοδαπή και άλλαξαν ριζικά, με γοργό μάλιστα ρυθμό, τη ςωή των ανθρώπων σε πολλούς τομείς της καθημερινότητάς τους, όπως:

Η καλλιέργεια των δημητριακών εντός 2-3 δεκαετιών στις ορεινές περιοχές της χώρας και της Φαλαισίας διεκόπη σχεδόν ολοκληρωτικά, οπότε οι Μύλοι κατέστησαν άχρηστοι, εγκατελείφθησαν και κατέρρευσαν.

Η κτηνοτροφία εγκατελείφθη και αυτή, οι νοικοκυρές έπαυσαν να υφαίνουν με τους παραδοσιακούς αργαλειούς κουβέρτες, βελέντζες κ.λ.π. οπότε ρήμαξαν και οι Νεροτριβές.

Τέλος σε μερικά κεφαλοχώρια ιδρύθησαν σύγχρονες ηλεκτροκίνητες επιχειρήσεις ελαιοπιεστήριων και τα παλαιά κλασικά λιτριβεία περιέπεσαν σε πλήρη αδράνεια και κατέρρευσαν.

Με τις ανωτέρω παραγράφους δεν επιχειρείται ενοχοποίηση-δαιμονοποίηση της τεχνολογικής προόδου. Απεναντίας, αναγνωρίζεται η προσφορά της και επικροτείται η περεταίρω βελτίωσή της. Απλά διατυπώνεται ευχή ή αν προτιμάτε έμμεση-εύσχημη προτροπή όπως ως λαός διατηρήσωμε επαφή με τις ρίζες μας και αν δεν αυξήσωμε τουλάχιστον να συντηρήσωμε στο σημερινό επίπεδο τη συνοχή μας ως έθνος-χώρα-κοινωνία διότι δεν αποκλείεται στο μέλλον από τις διεθνείς συγκυρίες να προκύψουν κλυδωνισμοί στον περίγυρο της πατρίδας μας ώστε να είμεθα σε θέση να τους αντιμετωπίσωμε αποτελεσματικά.

12 Ένας από τους στόχους μας είναι να αναστηλωθούν-αξιοποιηθούν από κληρονόμους, συλλόγους, Ο.Τ.Α. κ.λ.π. μερικά από τα ανωτέρω κτίρια ώστε σε συνδυασμό και με άλλα μνημεία αρχαιολογικού ή ιστορικού ενδιαφέροντος, μοναστήρια, δάση, διαδρομές, τοπία, πηγές κ.λ.π. να επιτύχωμε τη διάρρηξη του κελύφους που περιβάλλει τη Φαλαισία μας μήπως σταδιακά καταστεί επισκέψιμη από περιηγητές με ότι αυτό σημαίνει για το μέλλον του τόπου μας.

Στα επόμενα μέρη και κεφάλαια της παρούσης εργασίας πρόκειται να καταγραφούν κατ' αλφα-βητική σειρά, όλα τα χωριά-οικισμοί της Φαλαισίας και μετά από καθένα εξ αυτών να καταχωρηθούν όσα στοιχεία συγκεντρώθηκαν ανά κατηγορία κτιρίων-επιχειρήσεων που λειτουργησαν κατά το παρελθόν ή λειτουργούν και σήμερα στην περιοχή τους.

Επί πλέον πρόκειται να καταβληθεί προσπάθεια προσδιορισμού της ακριβούς θέσεως κάθε σχετικού κτιρίου, ο χρόνος ενάρξεως και διακοπής της λειτουργίας τους, οι εκάστοτε ιδιοκτήτες τους, καταχώρηση φωτογραφιών τους όπως είναι σήμερα και των εκάστοτε ιδιοκτητών τους και οποιοδήποτε άλλο στοιχείο έχει συλλεγεί.

Εννοείται ότι τα στοιχεία για μερικά από αυτά ενδέχεται να είναι αναλυτικά και για κάποια άλλα να είναι περιληπτικά και αυτό σχετίζεται με το βαθμό ανταποκρίσεως-συνεργασίας, και τις γνώσεις των παλαιών ιδιοκτητών, κληρονόμων τους ή άλλων τοπικών παραγόντων των οποίων ζητήθηκε συνεργασία-βοήθεια από την Ένωση Πατριωτικών Σωματείων των Φαλαισιωτών Αρκαδίας στη Αττική κ.λ.π.

Τέλος πιθανολογούμε πως όσοι μελετήσουν το παρόν βιβλίο, εάν δεν ωφεληθούν, είναι βέβαιο ότι δεν πρόκειται να ζημιωθούν και ευελπιστούμε οι συμπολίτες, οι φίλοι και οι επισκέπτες της Φαλαισίας να επιδείξουν ανάλογο ενδιαφέρον ώστε να ενοδωθούν οι λόγοι συγγραφής και εκδόσεως της παρούσας εργασίας και τελικά να ωφεληθεί η Φαλαισία μας.